

RÁCZ GYÖRGY BEVEZETÉS A KÖZÉPKORTUDOMÁNYBA

segédtudományi modul részeként
segéd-, rokon-, és társtudományok hagyományos felosztása,
forrástudomány, alaptudomány fogalmi vitatottak
tankönyv: A történelem segédtudományai. Szerkesztette Bertényi Iván. Budapest, 1998. (újabb kiadások is)

[\[Informatikai alapismeretek történelem alapszakos hallgatóknak \(http://luna.btk.ppke.hu/hefop/\)\]](http://luna.btk.ppke.hu/hefop/)

TÖRTÉNETTUDOMÁNY felosztása:

- ✱ Időrendi alapon (kronologikus) korszakolás, közmegegyezéses vagy önkényes
 - ◆ Ókor, középkor, koraújkor, újkor, modernkor (jelenkor, legújabb kor) 476, 529, 1492, 1500, 1640, 1526, 1541,
- ✱ Térbeli alapon
 - ◆ Világtörténet, ország történet, megye, város, falu
- ✱ Strukturális - tárgyi alapon
 - ◆ Gazdaság-, társadalom-, politika-, művelődéstörténet

TÖRTÉNETTUDOMÁNY részterületei

- ✱ **TEMATIKUS-tárgyi** (sajátos történeti problémák, régi intézmények, jelenségek kutatására szakosodnak)
 - ◆ őstörténet (Renfrew: A civilizáció előtt)
 - ◆ életrajz/biográfia
 - ◆ társadalomtörténet (Alföldy G.: Római társ.tör.)
 - ◆ gazdaságtörténet
 - ◆ politikatörténet
 - ◆ genealógia/családtörténet
 - ◆ egyháztörténet
 - ◆ kultúrtörténet (irodalom, filozófia, iskolatörténet stb.)
 - ◆ hadtörténet
 - ◆ jogtörténet
 - ◆ helytörténet
 - ◆ történeti földrajz, ökológia, éghajlat
 - ◆ bizantinológia
 - ◆ turkologia/oszmanisztika
- ✱ „forrástudományok” „alaptudományok” (nem problémákat kutatnak, hanem sajátos, kézzelfogható tárgyuk van: egy forrásfajta, egy forráscsoport, ezek feltárásán, kritikáján, kiadásán dolgoznak)
 - ◆ archeológia/régészet [föld feletti és föld alatti]
 - ◆ művészettörténet [képi ábrázolások megfejtése, művészeti alkotás értelmezése: épületek, szobrok stb.]
 - ◆ epigráfia/felirattan
 - ◆ diplomatika/oklevéltan
 - ✱ paleográfia/írástörténet
 - ◆ heraldika/címertan
 - ◆ kronológia/időszámítástan
 - ◆ szfragisztika/pecséttan

- ◆ numizmatika/pénztörténet
- ◆ kodikológia/ kódex tan
- ✦ filológia/szöveg tan
- ✦ „Csak módszer” (ennek már sajátos kézzelfogható tárgya sincs)
- ◆ archontológia (tisztségviselők listája)
- ◆ prozopográfia (személyek adattára)

Hogyan készítünk „történelmi megállapításokat”?

Hogyan írunk történelmi tanulmányt, könyvet?

- ✦ Minek írunk történelemkönyvet?
 - ◆ Mert a társadalom igényli, olvassák
 - A jelen önmagunk megértése
 - ◆ Mert a tudósokat érdekli (historiográfia=történetírás története)
- ✦ Hol? Könyvtárban? (összezsizsolós módszerrel?)
- ✦ Levéltárban, forrásfeltárással
 - ◆ Történelmi forrás = tanúbizonyosság a múltból (információt ad róla): ebből kell történelmet írni
- ✦ Miként lehet felosztani a forrásokat?
 - ◆ egyszerű módon: írott – tárgyi - szóbeli, hagyományok

ÍROTT FORRÁSOK FELOSZTÁSA

- Elbeszélő (irodalmi, narratív, tradíció)
 - Lásd Hérodotosz és a magyar Anonymus bevezetője
 - célja az olvasó (utókor) szándékos tájékoztatása (emlékezetnek szánt tradíció)
 - általában könyvtár őrzi
- Dokumentum jellegű források, történelmi maradványok
 - az ügyintézés, gyakorlati íráshasználat termékei
 - nem a publikum tájékoztatására szánták
 - általában levéltár őrzi

ELBESZÉLŐ FORRÁSOK A KÖZÉPKORBAN

- **Annales** (évkönyv)
 - XIX. sz. filológusok szempontjai szerint
 - szigorú időrendben
 - ált. több, ismeretlen író munkája nyomán keletkezett
 - Középkori (Sevillai Izidor) felfogás szerint
 - a már személyesen át nem élt (emlékezet határát meghaladó) események főljegyzése; mint ilyen szemben áll a *historia*-val, ami tkp. kortörténet
 - évenkénti eseményeket sorol fel, mint ilyen szemben áll a *diarium*-mal, kalendáriummal.
 - Eredetére nézve
 - kapcsolata vitatott az antik annalesekkel (A. maximi, A. minores)
 - inkább a középkori hűsvédtáblázatokba írt rövidebb, majd bővülő terjedelmű bejegyzésekből keletkezett
 - An. Regni Francorum 788. k. keletkezett, 741-
 - „An. Einhardi” 800. K. – 829 (az előbbi átdolgozása, nem Einhard végezte, hanem inkább merített belőle)
 - Folytatásai:
 - An. Bertiniani –882 (Prudentius, Hincmar) a nyugati frank
 - An. Xantenses –873 (Gerward) a lotharingiai,

- An. Fuldenses –888 (Einhard dolgozott rajta?) a keleti frank királyság „hivatalos” An.-e
- Továbbá Reimsi Flodoard, Hersfeldi Lambert An.-ei, akinél a műfaj keretei már szétesnek
- évek szerint haladva feljegyzik a kolostorban az eseményeket (szóbeli értesülésekből is); száraz tényközlés, ritkán kommentál
- lokális érdeklődésű
 - Sankt Gallen-i Évkönyv
 - Altaichi Évkönyv (1073-ig)
 - Magyaro.-on csak a *Pozsonyi Évkönyv* [Pray-kódexben, 1813-ig a pozsonyi káptalanban, 997-1203 évekre tényanyag, valószínűleg Pannonhalmán készült]
- **krónika** (khronosz)
 - kezdetben egyetemes érdeklődésű: világkrónika (világtörténet összefüggő ábrázolása a kereszténység szemszögéből)
 - a VI. sz.-tól inkább egy-egy dinasztiahoz vagy tájegységhez kötődik
 - Regino prümi apát (†915): *Chronica* (Kr. születésétől 906-ig)
 - Freisingi Ottó: *Chronica*
- **gesta** (nép vagy személy viselt dolgai kronologikus vagy tematikus rendben)
 - Jordanes: *De origine actibusque Getarum* (550 k.)
 - Sevillai Izidor (†636): *De regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum*
 - Beda Venerabilis: *Historia* (VII.-VIII. sz.)
 - Paulus Diaconus: *Historia Longobardorum* (VIII. sz.)
 - Freisingi Ottó: *Gesta Friderici I. imperatoris* (XII. sz.)
- **legenda** (2500 SZENT /4000 legendája) a legnépszerűbb, *Legenda Aurea*
- **traktátus**, királytükrök (inkább politikaelmélet)
- Magyar vonatkozások: Gombos F. A.: *Catalogus...* (könyvtárban megnézni!)
- Mi kell ahhoz, hogy hozzáférjek ezekhez a forrásokhoz?
- **KODIKOLÓGIA**, mert
 - Őrzése: könyvtárakban, kódexekben
 - Kodik.: egy kódex (középkori kéziratos könyv) teljes körű vizsgálata (fizikai jellemzői, kulturális szerepe)
 - Kódex=fatörzs, ókori viasztáblából, pergamenlapokból
 - A papír olcsóbb a XIII. sz.tól
 - penna, kolofon, scriptor (KK iniciáléja), scriptorium
 - Mezey László becslése (1978): a középkori Mo.-on 55000 kódex lehetett
 - A folyamatosan működő Pannonhalmán egy maradt, Esztergomban kettő, Erdélyben és Felvidéken több
 - Összegyűjtésük, katalogizálásuk: Csapodi Csaba és Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica* első két kötete a könyvtárak betűrendjében tartalmazza a Mohács előtti Mo.-on használt 3000 kötetet
 - A nyomtatással a pergamen kódex-lap olcsó és jó kötőanyag lett
 - A *fragmentum*-ok kutatása, feltárása 1974 óta (700 db)
 - Szoros kapcsolat a paleográfiával: ez a kódexben található írást elemzi
- **PALEOGRÁFIAI ALAPFOGALMAK**
 - littera=hangjelölő betű
 - Írástípusok:
 - formailag *majuszkula* vagy *minuszkula*
 - funkcionálisan *könyvírás* (textualis) vagy *használati írás* (kurzív)

- nexus és ligatura
- A latin írás történet korszakai:
 - Római (különböző típusú írásokkal: capitalis, kurzív, unciális, semiunciális)
 - Regionális írások kora (ír-angolszász insularis; dél-itáliai beneventán; meroving)
 - Karoling íráskorszak (karoling minuszkula, az írástörténet legszebb betűkészlete)
 - Gótikus íráskorszak (XII-XVI. sz. eleje) [bastarda=félkurzív, nemzeti nyelvű kódexek]
 - Humanista írás, felfedezi a karoling minuszkulát tévedésből, ez az alapja az újkori kézirásnak és a nyomtatott betűkészletünknek
- Szakirodalom:
 - Madas Edit: **Latin paleográfia az ókortól a XVI. századig. In: Bevezetés az ókortudományba I. Debrecen, 1998. 115-128.**
 - Madas Edit-Monok István: **A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig, 1-31;**

KÓDEXEK, KRÓNIKÁK

☀ PRAY-KÓDEX

- ☀ Pray György (1723-1800) jezsuita szerzetes, történétíró.
 - ☀ a magyar történelem első szakszerű összefoglalója (Historia regum Hungariae..., I-III. 1801.).
 - ☀ Felfedezte (1770) és kiadta a Halotti Beszédet (Toldy Ferenc nevezte el ~ről az ezt tartalmazó kódexet, 1813-OSZK-ban)
 - ☀ Műfaja *sacramentarium* (imádságoskönyv)
 - ☀ Egy *colligatum*, több mindent tartalmaz: (Halotti Beszéd, Könyves Kálmán zsinati törvényei, Pozsonyi Évkönyv, magyar királynévsor 1210-ig) [Korai Magyar Történeti Lexikon]

☀ ANONYMUS GESTÁJA (OSZK 403. sz. 48 lap)

- ☀ Felfedezése (1746 kiadás) óta a magyar tört. tudat egyik legfontosabb dokumentuma
- ☀ Megállapítások:
 - ☀ palimpszeszt
 - ☀ Iniciálé, rövidítések
 - ☀ Gótikus minuszkula, egy kéztől, 18. századi kötés
 - ☀ nem *autográf* (szerző által írt) kézirat, másolt kódex (rossz feloldások, betűtévesztések)
 - ☀ Írásképe (összehasonlítás) szerint 13. sz. közepe, de 1270 előtti (a szöveg ennél korábbi)
 - ☀ Béla király nem lehet IV. Béla, sem I. és II. Béla (Halics és Vlagyimir), marad a III.
 - ☀ Probléma a mű datálása (a szerző kiléte)
 - ☀ A valós eseményekről és népekről alig tud→ erre nem forrás
 - ☀ Célja politikai és jogász feladat:
 - ☀ A magyar honfoglalás jogossága más igényekkel (bizánci) szemben, történeti jog érvényesítése
 - ☀ „*a szkíta gens-et egyetlen imperator sem igazta le*”: nincs alávetve a császárnak
 - ☀ Pannónia hajdan a rómaiak legelője volt (*pascua Romanorum*), a szerző politikai ellenfelei a rómaiak (németek, merániak?)

Mi kell ahhoz még, hogy a kódex szövegét helyesen értelmezzük?

FILOLÓGIA

- A probléma:
 - Tucatnyi kódexben levő lényegében azonos szöveg kiadása miként lehetséges?
 - Az eredetihez legközelebb álló szöveg helyreállítása
 - Kiadástechnikai ismeretek elsajátítása (kézirat – forráskiadvány)
- A forrásközlés kettős célja:
 - a különböző kéziratgyűjteményekben rejlő kútfőket mindenki számára könnyen hozzáférhetővé teszi; nem kell felkeresni az őrzési helyeket, megszünteti a kéziratok anyag használatát megnehezítő paleográfiai akadályokat
 - a ránk hagyományozódott források fennmaradásának biztosítása a nyomdai megsokszorozás segítségével
- Forrásfeltárás:
 - szövegkritika: megállapítja a legjobb forrásszöveget, módszere a szöveg-összehasonlításon alapul (nélküle megbízhatatlan a szövegállag)
 - történeti forráskritika: tartalmi tekintetben vizsgálja a forrás hitelességét és megbízhatóságát
- Módszertana: lachmanni módszer (**gradusokkal**)(Karl Lachmann 1793-1851)
 - heuristica/recensio [valamennyi hasznos szövegforrás, kézirat (manuscriptum) egybegyűjtése, a szöveghagyomány teljes feltérképezése]
 - Kétféle szöveghagyomány
 - direkt/közvetlen (kódexek melyek részben vagy egészében tartalmazzák a szöveget
 - indirekt/közvetett (idézetek, utalások, kommentárok, fordítások, lemma=szó szerinti idézet)
 - collatio, kollacionálás (egyes kéziratok összevetése, összeolvasása)
 - variánsok, eltérő olvasatok (lectio) megállapítása
 - examinatio/vizsgálat
 - mérlegelés révén megállapítani a szöveg hagyományozódásának folyamatát, a szövegvariánsok egymáshoz való viszonyát
 - errores/hibák kiszűrése a másolás folyamán
 - helyesírási/orthográfiai hibák
 - paleográfiai rövidítések téves feloldása
 - kihagynak, vagy megkettőznek szövegrészeket (lacuna= szöveghiány)
 - banalizáció (a másoló a nehezen értett szöveget megváltoztatja, könnyebben érthetővé teszi)
 - marginális glosszák (szómagyarázatok) szövegbe másolása
 - szövegfilialió megállapítása
 - Szöveghagyományozódás, ki másolt kit
 - stemma felállítása (kéziratok családfája)
 - két manuscriptum esetében háromféle viszony (3 kézirat esetében 22 reláció; 4:250; 5:4000)
 - archetypus megállapítása (közös forrása az összes többi kéziratnak, ősszöveg;
 - nem biztos, hogy ránk maradt
 - Ha igen, lehet, hogy autographon (szerzői kézirat)
 - Milyen elveket kell betartani?
 - usus scribendi=nyelvhasználat

- lectio difficilior=nehezebb olvasat
- emendatio
 - szövegromlások kijavítása
 - az eredmény a coniectura (konjektúra) ez semmilyen szöveghagyományban sem szerepel, a filológus találmánya, egy keverékszöveg, de ez állhat legközelebb az eredeti szerző, eredeti elgondolásához
- Constitutio textus
 - optimális, rekonstruált szöveg, amit a kiadó legjobbnak ítél (részei:)
 - kézirati hagyományban megőrzött szövegek, amelyek hibáit egymás szövege alapján korrigálja (correctura)
 - korábbi vagy saját konjektúrák
 - recensio clausa=zárt hagyomány (minden másoló minden alkalommal csak egyetlen kódexről másolt)
 - contaminatio (a scriptor önállóan szerkeszt, több kéziratból másol, a szöveghagyományok összekeverednek)
- A szövegkiadás lehetőségei (publikáció)
 - Facsimile
 - Betűhív/jelhív (egy kézirat nyomdai úton rekonstruált betűhív szövege)
 - Kritikai kiadás (jellemzői:):
 - in extenso
 - valamennyi kézirati hagyomány feldolgozása
 - *apparatus criticus* (javítások, variánsok)
 - *apparatus historicus* (forráskritikai eredmények, magyarázatok)
 - Mutató (index, hely, név, fogalom)
 - Előszó/utószó (a szöveg szerzőjének, a mű keletkezésének kikutatása)
 - „régí”: SRH megoldása (vezérkézirat a hibákkal együtt, szövegváltozatok párhuzamos hasábjában; javítások a jegyzetben)
 - „modern”: Thuróczy krónika Mályusz-Kristó kiadása (szöveg gördülékenyen olvasható javított „keverékszöveg”, a kiadó elveinek és anyanyelvének központosítása és nagybetűhasználata; szövegvariánsok és hibák a jegyzetben)
 - nem *in extenso* szövegkiadás; válogatott szövegrészek,
 - fordítás néha ferdítés (krónikafordítások problémái)
- *Szakirodalom*
 - **Kristó Gyula-Makk Ferenc: Filológia. In: A történelem segédtudományai. Szerkesztette Bertényi Iván. Budapest, 1998. 216-232.**
 - [Világirodalmi Lexikon Filológia és Szövegkritika címszavai Kapitánffy Istvántól]
 - Könyvtárban megnézni a Thuróczi krónika kritikai kiadását (Kristó-Mályusz) és fordításait!

DOKUMENTUM JELLEGŰ FORRÁSOK ÉS SEGÉDTUDOMÁNYAIK

- Lehet-e csak elbeszélő forrásokból jó történelmet írni? Nem, lásd
 - ◆ Anonymus
 - ◆ Krónikakompozíció: Szár László és Vazul
 - ◆ Thuróczi krónika 1456
- Szükség van levéltári forrásokra is

Archontológia és prozopográfia

Szakirodalom:

Engel Pál: Archontológia, Prozopográfia. In: Bertényi (Szerk.): A történelem segédtudományai

OKLEVÉLTAN, DIPLOMATIKA

- Kiindulás: Szent István oklevelei (eredetiben egy sincs, csak későbbi másolatok és átírások):
 - veszprémvölgyi görög nyelvű (Kálmán 1109 átírása)– vitathatatlanul hiteles
 - pannonhalmi kiváltságlevél (1001) – sok betoldást tartalmaz (interpolált)
 - pécsi püspökség alapítólevele (1009)—kevésbé módosított (+1235/1350/1404)
 - veszprémi egyházmegye határai és birtokai (valószínűleg 1009)—csaknem egészében hiteles (+1257; 1295)
 - pécsváradai alapítólevél (1015) hamisítványnak tartják, de sok érv szól mellette!! (+1158/1323/1403)
 - zalavári két db (1019) (+1328/1347/1370)
 - (1024) hamisak
 - bakonybéli (1037) hamis (+1246/1330)
 - nyitrai (1006? 18. századi másolat)
 - ravennai (1589 nyomtatásban)
- Az első eredetiben fennmaradt oklevél Magyarországon: a tihanyi alapítólevél (1055)
- A diplomatika megkülönböztetés az újkori irattantól (*Aktenkunde*)
- Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan (1930) definíciója:
 - tárgya az oklevél (*littere, diploma, instrumentum*) olyan irat
 - amely valamely (1) jogi tényt rögzít,
 - (2) annak bizonyosságául szolgál és
 - (3) meghatározott külső és belső formáknak megfelelően van kiállítva.
- *Urkunde*=okirat, irattípust jelöl (kiváltságlevelek, szerződések stb.)
 - Jogi értelemben tehát nem oklevél a követjelentés, számadás, leltár stb.
- Magyaro.-on az oklevél: minden 1526 előtti irat
 - Magyar Országos Levéltár 1875, Diplomatikai Levéltár létrehozása
- Alapfogalmak: hiteles, valódi, hamis
 - tartalmi és formai szempontból valódi (veszprémvölgyi)
 - tartalmi és formai szempontból is hamis (nyitrai, ravennai)
 - tartalmilag valódi—formailag hamis; tartalmazhat valós dolgokat: interpolált (pannonhalmi; pécsi)
 - tartalmilag hamis---formailag valódi, kancelláriai hamisítvány
 - valódi+hamis párja (tihanyi)
- Az oklevél fennmaradása önálló darabként
 - eredeti (*originale, autographum*) pl. a tihanyi
 - egyszerű másolat (*copia*) pl. nyitrai (írásképe elárulja)
 - hitelesített másolat/átírás (*transsumptum*) [veszpr. 1109/1257]
 - tartalmi említés más oklevélben

- Az oklevél fennmaradása nem önálló darabként: másolati könyvekben:
 - *chartularium* (*Liber Ruber*)
 - *registrum/protocollum* (Kolozsmonostori)
 - *formularium* (Magyi János, Kovachich)
 - *inventarium*
 - nyomtatott kiadás

- Az oklevelek tematikai (jogi tény fajtája) csoportosítása
 - kegnyilvánító oklevelek (a király *de gratia*) > Dávid dux;
 - kormányzati oklevelek, parancslevelek
 - bíraskodással kapcsolatosak, perjogi oklevelek (*de iustitia*)

- Az oklevéladás fejlődése:
 - Eleinte csak egyháziaknak kiváltságlevelek
 - Fő előmozdítója: a bíraskodás rögzítése
 - Nádor
 - Országbíró
 - Királybíró

- A peres eljárás jellegzetességei
 - idézés pecséttel (már I. Andrástól)
 - bizonyítás alapja:
 - tanúk
 - eskü (*iuramentum*)
 - istenítélet (székesegyházakban, *pristaldus*/poroszló szerepe)

- 1200 körüli változások
 - *capella regia* után kancellária, megszilárdul a királyi oklevelek szerkezete
 - az oklevél részei: *protocollum–contextus–eschatocollum*
 - *invocatio, arenga, narratio, sanctio*, keltezési idő(kronológia), hely(itinerárium), kancelláriai jegyzetek
 - székeskáptalanok hiteleshelyekké (*loca credibilia*) válnak (19. századig működik)
 - mert volt zárópecsétjük, ez autentikus lesz (magánjogi írásbeliség)
 - *pristaldus* helyett *homo regius*, kell a káptalan *testimoniuma*
 - 1250 körülől bekapcsolódnak a bencés és premontrei konventek

- Az oklevéltan feladata
 - a forrásérték megállapítása, hamis oklevelek kiszűrése:
 - Belső ismertetőjegyek (kritika): formulák használata; fogalmazási mód, nyelvezet, ha nincs eredeti (nyitrai, bakonybéli, pécsváradi)
 - külső ismertetőjegyek (külső kritika) ha van eredeti
 - az oklevél anyaga és alakja, írásképe
 - az eredeti oklevelet hitelesítik
 - a legfontosabb külső ismertetőjegy a pecsét (külön segédtudománya van, szfragisztika)

- *Szakirodalom:*
 - **Solymosi László: Oklevéltan. In: A történelem segédtudományai. Szerkesztette Bertényi Iván. Budapest, 1998. 176-193.**
 - **Solymosi László: A perjogi írásbeliség első százada. Vigilia 67 (2002) 521-527. (interneten is!!)**

PECSÉT- ÉS CÍMERTAN

- Pecsét- és címertan
 - a pecsét nem kizárólagos hitelesítési mód, mert létezett aláírás és chirographum is, sőt közjegyzői kézjegy is
 - és nemcsak oklevél hitelesítésre használták (idéző és záró pecsét)
 - a klasszikus pecséttan mégis középkortudomány (szimbólum)
 - kettős fogalom: lenyomat és nyomó (tiparium, negatív)
- A pecsét
 - anyaga (viasz ásványi anyagokkal, de uralkodók, pápák fém)
 - színe (természetes, zöld, vörös-kiváltság)
 - hitelesítés módja: meghatározza az irat jellegét is
 - zárt (*littere clause*) zárópecsét, *caput sigilli*
 - nyílt (*littere patentes*) rányomott/befüggesztett (szöveg alá, hátlapra)
 - privilegialis: függő sodraton vagy hártycsík, gyámpecsét
 - alakja (pecséttulajdonosok szerint változó (kör, mandula, pajzs)
 - mérete
 - körirata
 - pecsétkép vagy pecsétmező (ábrázolás)
- Mire jó a pecséttan?
 - kormányzattörténet és itinerárium nincs nélküle (kancelláriai irodák szétválasztása)
 - társadalom- és eszmetörténet (a tulajdonosról információ)
 - művészettörténet
 - címerek tanulmányozása, mert a korai címerek csak pecséteken maradtak fenn
- Mi a címer?
 - Színes jelvény
 - Ábrázolása mértani forma vagy stilizált kép
 - Fő hordozója a pajzs
 - Öröklődik, családhoz, birtokhoz vagy intézményhez kötődik
- Címerek eredete
 - biztos a katonai eredet
 - vannak „preheraldikus” jelvények
 - először 1130/40 Vermandois gr. Raoul
 - Magyaro.-on 1190 k. a királynak
 - III. Bélától kettőskereszt
 - Imre király (vörös ezüst sávok), majd oroszánok is
- heraldika szaknyelve a címerleírás miatt fontos: egyértelmű legyen (címereslevelek)
 - mesteralakok
 - címerképek
 - hasítás
 - cölöpök
 - vágás-sávzat
 - pajzsformák
- Szakirodalom
 - **Bertényi Iván: Magyar címertan. Budapest 2003.**
 - (Mai magyar államcímer ismerete)
 - **Pecsét (Korai Magyar Történeti Lexikon)**

GENEALÓGIA

- öröklés miatt a pecséttan, címertan, genealógia összefonódik
- genealógia a történettudomány legrégebbi ága az életrajz mellett
- a társadalomtörténet alaptudománya
- a genealógia célja: leszármazási táblák összeállítása (öncélúan is)
- „jogintézmények”
 - javak öröklése; házasság; halál; korosztályok közötti kapcsolat; gyerekszám; életkor; népességösszetétel; méltóságok, elit, a társadalom egészéről szól
- mi kell hozzá?
 - szorgalom az adatgyűjtéshez
 - kombinációs készség
- A genealógiai irodalom ismerete (könyvtár!):
 - Nagy Iván” I-XIII. 1857-1868
 - Kempelen Béla I-XI. 1911-1932
 - Wertner Mór
 - Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a 14. század közepéig
 - TURUL című folyóirat 1883-
 - Engel Pál genealógiai CD-je

A FORRÁSKIADÁS

- A forráskiadás feltétele, előzménye
 - könyvnyomtatás (ma már digitális adathordozó is)
 - kritikai forrásfeldolgozás, kritikai történetírás
- A reneszánsz antik-kultusza
- 18. sz.-tól a reformáció–ellenreformáció (katolikus megújulás) küzdelmében
- jezsuiták: antik egyházi szövegek kiadása tudományos kritikai apparátussal
- A forráskiadás története
 - antwerpeni rendház: Johannes Bolland (bollandista adatgyűjtő iskola)
 - Acta Sanctorum... (1643), folytatás az 1920-as évekig
 - Jean Mabillon (1632–1707) *De re diplomatica* (1681) hat kötetben (segédtudományok születése)
 - L.A. Muratori: az itáliai források (oklevelek és elbeszélők) több száz kötetben
 - Migne, J.P. *Patrologia Latina* (1857)
 - Monumenta Germaniae Historica (1826–) (hatása a magyar történetírással) sorozatai:
 - Scriptores (elbeszélők)
 - Leges (törvények)
 - Diplomata (oklevelek)
 - Epistolae (elküldött levelek)
 - Antiquitates (a többi osztályba nem sorolhatók)
 - Fontes Rerum Austriacarum (1849–)
 - Poloniae Historica (1864–)
 - Monumenta Historiae Bohemica (1864–)

- Potthast, August: *Bibliotheca historica medii aevi.* (1895) 1500-ig az elbeszélő források jegyzéke
- Az új Potthast: *Repertorium fontium historiae medii aevi...* (1962–) európai összefogással a középkori források repertóriumszerű összegyűjtése
- Lexikon des Mittelalters I-IX. 1977-98

A forráskiadás Magyarországon

- Az első: *Váradí Regestrum* (1550), Martinuzzi költségén (inkább csak kinyomtatás)
- Inchofer Menyhért vatikáni feltárás 1644
- Az eredetihez nehéz a hozzáférés: másolatkészítés, adatgyűjtés (jezsuiták)
 - Hevenesi Gábor (1656-1715) felhívása Kollonich Lipót érsek támogatásával, Gyűjteménye az Egyetemi Könyvtárban (140 kéziratos kötet)
 - Kaprinai István (1714-1786) gyűjteménye is az EK-ban (180 kötet) kiadása nem sikerült (csak *Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad* I-II. 1767-71.)
- Pray György
- Kovachich Márton György tervei
- Katona István: *Historia critica* 41 kötetben
- A nagy oklevélkiadó: Fejér György 42 kötetben *Codex Diplomaticus...* 1822-44
 - (Knausz Nándor időrendi mutatójával és Czinár Mór név- és tárgymutatójával)
- MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA (Magyar Történelmi Emlékek)
 - Az Akadémia sorozata
 - 1855-77, elsősorban régi anyag 1686-1700-ig
 - Scriptores 32 kötet
 - Diplomataria 26 (pl. Wenzel G. ÁUO)
 - Monumenta Comitalia (Országgyűlési Emlékek) 9
 - Acta Extera (Diplomáciai Emlékek) 7 kötet
 - Halódi (1878-1920 Anjou-kori), majd megszűnik
- Önálló kiadványok (korszak, megyék, városok, családok anyaga)
 - Ezek inkább elérik az MGH színvonalát
- Oklevélpublikációk
 - Kiadási problémák, kevésbé korszerű 1920-as szabályzat
 - Nemzetközi Oklevéltani Bizottság szabályzata (1977)
 - FONS c. folyóirat 7 (2000/1) A történelmi források kiadásának módszertani kérdéseiről
 - régí anyag nagy része 1300-ig teljes szövegben vagy regesztában ki van adva
 - Szentpétery Imre-Borsa Iván: Árpád-házi királyok okleveleinek regesztái (1923–87)
 - Diplomata Hungariae Antiquissima (Györffy, 1992) (1000-1131)
 - 1300 utáni anyag: regeszta közlés
 - Zsigmondkori Oklevéltár 1951–től (9 kötet 1422-ig)
 - Anjou-kori Oklevéltár (Kristó Gyula 1990-től) 15 kötet

Szakirodalom

- Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története. Budapest 1925. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve. I. kötet - 3/A Füzet. (Reprint is.))**
- Benda Kálmán: A magyar történelmi forráskiadás múltja. In: Előszó Bartoniek Emma: A magyar történelmi forráskiadványok. (Budapest 1929.) 1987. évi Reprint kiadásához 7-19. (Tudomány-tár sorozat. A magyar történettudomány kézikönyve.)
- Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Budapest 1970, 216-238. Új kiadása: I.2. Osiris, Bp., 2003. 282-327.

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TELEPÜLÉSTÖRTÉNET, TÖRTÉNETI NÉVTAN

Miért készítünk történelmi atlaszt?

- A térképes szemléltetés a történetírás egyik ábrázolási formája
- Történelmi tények megjelentetése térképen
- A térképkészítés eredeti célja: tájékoztatás és nem a félretájékoztatás
- A történelmi térkép a nemzet történelmi tudatát is befolyásolja (a hibás térkép hibásan)
- *Cuius regio, eius historia*
 - Jelenlegi jogigény alátámasztása (egyoldalú célzatosság)
 - Erdély, Szlavónia, Nagymorva Birodalom, Burgenland
 - Etnikai és nyelvtérkép problémái

- A történelmi földrajz
- Tárgya (Györffy György):
 - egy terület adott történelmi korban fennállott természeti, gazdasági és társadalmi viszonyainak földrajzi szempontból rendszerezett leírása történelmi források alapján
- a kezdet Kovachich Márton György terve 1800 körül
 - Árpád-kori földrajzi szótár-lexikon (abbamarad)
- Teleki József 1850 körül
 - Hunyadiak kora Magyarországon c. sorozat VI. kötetében 11 É-Ny-i vármegye leírása (Szabó Károly 1863)
- Csánki Dezső
 - Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (abbamarad)
 - I. 26 középső és É-K-i vm (1890)
 - II. 12 D-i vm (1894)
 - III. 8 dunántúli vm (1897)
 - V. 4 erdélyi vm (1913)
- Folytatásai, kiegészítései
 - Bars és Körös vm. külön (nem része a sorozatnak, de Csánki készítette)
 - IV. (része a sorozatnak, de Fekete Nagy Antal készítette) Trencsén vm. (1941)
 - Bakács István Hont vm. (1971) külön
 - Házy Jenő Pozsony vm. (külön)

- Kézikönyvek:
 - Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre (1870-1876)
 - Ortway Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I-II. (1891-1892)
 - Mályusz Elemér népiség- és településtörténelmi iskolája
 - Turóc megye kialakulása (1922)
 - Szabó István Ugocea m. (1937)
 - Ila Bálint Gömör vm. 1-4 külön (1944-1976)
 - Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén (1990)
 - Magyarország régészeti topográfiája (1966-)
 - Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I-IV. (1963-1998) [5 kötetre tervezte]

- Megyénként halad (Pilisig kész)
- Általános megyetörténeti bevezetés (etnikai viszonyok is)
- Települések betűrendben (adattár)
- Mai és egykori névvariánsok (Csaba/Chaba)
- A teljes írott forrásanyag alapján (1332-37 évi tizedjegyzékek is) összes előfordulás
- Pontos jelzetmegjelölés
- Térképmelléklet

☞ A topográfiai rekonstrukció nehézségei:

- Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM
 - Három településterület eltérései
 - ☞ É-i és K-i rész (Felvidék és Erdély) nagyjából érintetlen
 - ☞ Dunántúl részben változott
 - ☞ Délvidék nagyon megváltozott

☞ Szakirodalom:

- Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiája (A honfoglalástól 1950-ig). Budapest, 1997. (História Könyvtár – Monográfiák 9.)

TÖRTÉNETI NÉVTAN (nincs vázlat, jó az alábbi irodalom)

Mire jó a történeti névtan?

Etimológia lehetőségei

- ☞ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II.
- ☞ Törzsnevek eredete (török vagy finnugor?)
- ☞ Pannónia helyneveinek kontinuitása (főleg víznevek: Duna, Zala, Rába/Arrabo)
- ☞ Erdély vízneveinek rétegződése (ezen alapul a korai Erdély egész története)
- ☞ Személynevek etimológiája (Árpád-kori szolganevek, etnikai viszonyok)

☞ Szakirodalom:

- ☞ **Kiss Lajos: Korai magyar helységnévtípusok. In: Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László és Veszprémy László. (Honfoglalásról sok szemmel. III.) Budapest 1997. 177-185.**
- ☞ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest 1987. I. (Bevezetés)
- ☞ Ajánlott: Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle 19 (1976) 123-155.

RÉGÉSZET (nincs vázlat, jó az alábbi irodalom)

Szakirodalom:

László Gyula: Őseinkről. Budapest 1990. 39-63. (Történelem és régészet fejezet) Eredeti megjelenése: Új Írás 1984. évi 2. számban (itt is megtalálható)

FORRÁST ÓRZÓ INTÉZMÉNYEK

KÖNYVTÁR (követelmény a magyarországi tudományos könyvtárak ismerete, könyvtári hálózat, gyűjtőkör: OSZK, MTA Könyvtára, Egyetemi Könyvtár, Országgyűlési Könyvtár, tetszőleges irodalom, internet stb.)

LEVÉLTÁR

- Terminusok:
 - Archeion = kincstár
 - Archivum (minden indoeu. nyelvben megvan)
 - Levéltár (nyelvújítási szó), megkülönböztetik az irattártól (napi használatban levő iratanyag)
 - Magyaró.-i latinságban a levéltár: conservatorium
- levéltári anyag
 - NyEu: Meroving-kortól van
 - Magyaró.-on 11. sz. közepétől
- Levéltár
 - Egy intézmény irattárából nő ki
 - Bejövő iratok
 - Kimenő iratok
 - Egyéb
 - sértetlen egybentartás elve; proveniencia (ma ez az elfogadott)
 - tematikus szétrendezés elve: pertinencia (főleg a 19. században)
 - levéltári szintek: Fond, állag stb.
- Hol képződhetett levéltár a középkorban?
 - Egyházi intézmények
 - Saját (házi) és
 - hiteleshelyi anyag
 - Városok
 - Nemesek
 - A birtok az iratképző
- Ami a felsorolásból kimaradt
 - 1. Megye
 - Nem gazdasági szerv, nincs vagyon, nincs levéltár, nincs központi épület
 - 2. Nádor
 - Önálló lt.-a a középkorban nincs, de egyes iratokat őriznek
 - 1723:45.tc.
 - 1756 Pozsony, *Regnicolaris* lt. (nádori, országbírói, ogy-i iratok, törvények sorozata)
 - Pozsonyi országházban, 1800-tól a budai országházban
 - A rendi jogok védelmére jött létre
 - Gr. Batthyany Lajos nádor felhívása: beszolgáltatás
 - Archivum Regni (régii Országos Levéltár, Úri utca)
 - 3. Királyi lt.
 - A kezdetektől Székesfehérváron?
 - Első említése: 1240.máj.12.>1339>1363
 - 1355 *domus tavernicalis* Budán
 - 1390 Libri Regii (főként adománylevelek)
 - 1526 után szétszóródik, elkallódik
 - Mária királyné Pozsonyba
 - 1527 Szapolyai Szepes várába viszi, majd Ferdinándhoz kerül
 - 1536 Privilegia Regni nádányi irat Innsbruckba kerül
 - 1541, 1686
- Az új (polgári) Országos Levéltár (oka: régi intézmények megszűnése, a kormányzat átalakulása 1867-től)
 - 1874 első vezetője Pauler Gyula
 - Régi Archivum Regni (volt klarissza kolostorban a várban)

- Megszűnt kormányhatósági iratok
 - Helytartótanács
 - Kancellária
 - Kamara
 - Erdélyi anyag
- Diplomatikai Levéltár (a pertinencia elve alapján 1526 előtti anyag kiválogatása, külön gyűjtemény)
- Diplomatikai Fényképgyűjtemény (vidéki és külföldi anyag lefényképezése az 1980-as években)
- Kutatási segédletek, repertóriumok
 - A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. (DL-DF 4.2). Készült a Magyar Országos Levéltárban 1874-2003 között a Mohács előtti gyűjteményekhez készült levéltári segédletek elektronikus feldolgozásával. (Szerk.: Rácz Gy.) H. n. 2003. CD ROM. (Arcanum Digitéka)
- Az épület a Bécsi-kapu téren
 - 1911 Pecz Samu tervei
 - 1923 átadás (Klebelsberg Kuno és Csánki Dezső)
- Összesen 36 km iratanyag (1945 előtti)
 - Államhatalom
 - Jogszolgáltatás
 - Központi kormányzervek
 - Jelentősebb iparvállalatok
 - Egyesületek
 - Híres családok iratai
 - Térkép- és tervtár
 - 1945 utáni anyag a Hess András téren és Óbudán
- Honlap: www.mol.gov.hu
- Levéltári Közlemények (1923-)
- Levéltári Szemle (1951-)
- Magyarországi levéltári hálózat (internet!www.mol.gov.hu)

Szakirodalom: Kőfalvi Tamás-Mészáros Márta-Ónodi Márta: Közgyűjteményi ismeretek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2007. (Tanári tudástár)